MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 10. OCTOBER 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

TASVIRIY SAN'ATDA AYOL OBRAZINING TARIXIY-ESTETIK TADRIJI VA O'ZBEK RANGTASVIRIDAGI TALQINI

Mirsolixova Nigora Mirzafarovna
Kamoliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
"Chizmatasvir" kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada jahon va o'zbek tasviriy san'atida ayol obrazining shakllanishi va tadrijiy rivojlanishi qiyosiy-tarixiy hamda ikonografik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Ibtidoiy davrdagi hosildorlik ramzlaridan antik ideal, Qadimgi Sharq va Markaziy Osiyo ilohiy timsollari, Sharq miniatyurasi, Uyg'onish davri gumanistik portreti va XX asr avangardiga qadar bo'lgan bosqichlar yoritiladi. O'zbek rangtasviri namoyandalari – A.Abdullayev, R.Ahmedov, Ch.Ahmarov, R.Choriyev va boshqalarning ijodida ayol va onalik mavzusining milliy-madaniy talqini ochib beriladi. Tadqiqot natijasida ayol obrazi talqinining uchta asosiy tipologik modeli – sakral-ramziy, ideal-estetik va psixologik-ijtimoiy modellar ajratib ko'rsatiladi.*

Аннотация. *В статье на основе сравнительно-исторического и иконографического подходов анализируется формирование и эволюция образа женщины в мировом и узбекском изобразительном искусстве. Рассматриваются этапы от первобытных символов плодородия, античного идеала, сакральных образов Древнего Востока и Центральной Азии, восточной миниатюры и гуманистического портрета эпохи Возрождения до авангарда XX века. Раскрывается национально-культурная интерпретация темы женщины и материнства в творчестве узбекских живописцев – А.Абдуллаева, Р.Ахмедова, Ч.Ахмарова, Р.Чариева и других. В результате выделены три основные*

типологические модели трактовки женского образа: сакрально-символическая, идеально-эстетическая и психолого-социальная.

Abstract. *Drawing on comparative-historical and iconographic approaches, this article examines the formation and evolution of representations of women in global and Uzbek visual art. It traces their development from prehistoric fertility symbols and classical ideals through sacred imagery of the Ancient East and Central Asia, Eastern miniature painting, and humanist portraiture of the Renaissance to the avant-garde movements of the twentieth century. The article also explores the national and cultural interpretations of women and motherhood in the works of Uzbek painters A. Abdullaev, R. Akhmedov, Ch. Akhmarov, R. Chariev, and others. The analysis identifies three main typological models of female representation: sacred-symbolic, ideal-aesthetic, and psychological-social.*

Tayanch iboralar: *ayol obrazi, onalik mavzusi, ikonografiya, hosildorlik ramzi, antik ideal, Afrodita, Nika, Isida, Sharq miniatyurasi, Uyg‘onish davri, Leonardo da Vinchi, avangard, o‘zbek rangtasviri, portret janri.*

Ключевые слова: *образ женщины, тема материнства, иконография, символ плодородия, античный идеал, Афродита, Ника, Исида, восточная миниатюра, эпоха Возрождения, Леонардо да Винчи, авангард, узбекская живопись, портретный жанр.*

Keywords: *image of woman, motherhood theme, iconography, fertility symbol, classical ideal, Aphrodite, Nike, Isis, Eastern miniature, Renaissance, Leonardo da Vinci, avant-garde, Uzbek painting, portrait genre.*

KIRISH. Ayol obrazi insoniyat badiiy tafakkuri tarixidagi eng qadimiy va eng barqaror mavzulardan biridir. Har bir davr ayol qiyofasi orqali o‘zining go‘zallik,

ezgulik, hayot davomiyligi va ma’naviy kamolot haqidagi tasavvurlarini ifoda etgan. Shu ma’noda ayol obrazi nafaqat tasvir ob’yekti, balki madaniyatning qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi o‘ziga xos “ko‘zgu” vazifasini ham bajaradi. Mavzuning dolzarbligi bir necha omil bilan belgilanadi. Birinchidan, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi; xususan, 2019 yilda “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi [1]. Ikkinchidan, o‘zbek tasviriy san’atining xalqaro maydonga chiqishi kuchayib, milliy badiiy merosni zamonaviy ilmiy metodlar asosida qayta baholash ehtiyoji paydo bo‘ldi. Uchinchidan, jahon san’atshunosligida gender yondashuvi asosida ayol obrazini tahlil qilish alohida ilmiy yo‘nalishga aylangan bo‘lsa-da [7; 8; 9], o‘zbek rangtasviri bu nuqtai nazardan yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – jahon tasviriy san’atida ayol obrazining tarixiy-estetik tadrijini kuzatish va shu asosda o‘zbek rangtasvirida ayol va onalik mavzusining milliy talqiniga xos xususiyatlarni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi: ayol obrazi talqinining asosiy tarixiy bosqichlarini belgilash; har bir bosqichning yetakchi badiiy-estetik tamoyillarini aniqlash; o‘zbek rassomlari ijodidagi ayol obrazlarini tahlil qilish; ayol obrazi talqinining tipologik modellarini ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, ikonografik-ikonologik (E.Panofskiy metodikasi [11]), san’atshunoslik tahlili va tipologik tasniflash metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida E.Gombrix, K.Klark, J.Berger, L.Noxlin, G.Pollokning jahon san’atshunosligidagi ishlari [5–9], shuningdek G.A.Pugachenkova, L.I.Rempel, N.R.Ahmedova, A.A.Hakimovning O‘zbekiston va Markaziy Osiyo san’ati tarixiga oid tadqiqotlari [2–4] olindi. Tahlil ob’yekti sifatida

turli davrlarga mansub, ayol obrazi markaziy o‘rin egallagan namunaviy asarlar tanlandi.

ASOSIY QISM. ***1. Ibtidoiy davr: ayol – hosildorlik va hayot davomiyligi ramzi.*** Ayol tasvirining eng qadimgi namunalari yuqori paleolit davriga mansub. Ulardan eng mashhuri – mil. av. taxminan 25 ming yil oldin yaratilgan “Villendorf Venerasi” haykalchasidir. Bunday haykalchalarda ko‘krak, qorin va son qismlarining ataylab bo‘rttirib ifodalanishi ayolga, avvalo, hayot va hosildorlik manbai sifatida qaralganidan dalolat beradi. Yevraziyaning keng hududida, jumladan Markaziy Osiyoda ham ayol haykalchalari ko‘plab topilgan; bronza davridagi Baqtriya-Marg‘iyona madaniyatining ayol tasvirlari buning yorqin misolidir [2].

Ayrim tadqiqotchilar, xususan M.Gimbutas, bu topilmalarni ilk jamiyatlarda “Buyuk Ona” kulti va ayolning yetakchi mavqei bilan bog‘laydi [10]. Biroq hozirgi zamon arxeologiyasi va antropologiyasida “matriarxat davri” haqidagi qarash bahsli hisoblanadi: haykalchalarning aniq vazifasi (kult buyumi, tumor, o‘yinchoq yoki boshqa) hamon muhokama ob’yekti bo‘lib qolmoqda. Shu bois ularni, eng avvalo, hayot davomiyligi va tabiat kuchlari bilan bog‘liq sakral ramz sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

2. Antik dunyo va Qadimgi Sharq: ilohiy ideal. Antik san’at inson tanasining mutanosibligi va garmoniyasiga asoslangan idealni shakllantirdi [6]. Qadimgi yunon mifologiyasidagi ilohiy ayollar – Afina, Afrodita, Gera, Nika, Geya, Demetra, Nemezida – har biri muayyan fazilat yoki tabiat kuchining timsoli bo‘lib, ularning tasvirlari ibodat ob’yekti va mukammallik namunasi vazifasini bajargan. Mil. av. IV asrda Praksitelning “Knidlik Afrodita” haykali ayol go‘zalligini ochiq plastik shaklda ifodalashning ilk klassik namunasiga aylandi; ellinizm davridagi “Samofrakiyalik Nika” (mil. av. II asr) esa harakat va g‘alaba ruhini ayol qiyofasida mujassamlashtirdi.

Yunon miflari va san’ati jangchi ayollar – amazonkalar obrazini ham dunyo madaniyatiga olib kirdi.

Qadimgi Misr san’atida ayol obrazi hukmdorlik va ilohiylik bilan chambarchas bog‘liq. Haykaltarosh Tutmos ustaxonasida yaratilgan (mil. av. taxm. 1345 y.) malika Nefertitining byusti ayol go‘zalligining abadiy ramziga aylangan. Misr diniy tasavvurlarida alohida o‘rin tutgan ma’buda Isida – sodiq rafiqa va g‘amxo‘r ona timsoli – ming yillar davomida o‘z ahamiyatini saqlab qoldi va keyinchalik ellinistik-rim dunyosida ham keng tarqaldi. Ona va bola tasvirining ikonografik sxemasi keyingi davrlar san’atiga ham ta’sir ko‘rsatgani tadqiqotchilar tomonidan qayd etiladi [5].

Markaziy Osiyo hududida ham ayol obrazi qadimdan muhim o‘rin tutgan. Kushonlar davriga oid Xolchayon haykaltaroshligi, Afrosiyobdagi VII asr devoriy suratlari va Varaxsha saroyi bezaklarida ayol qiyofalari marosim, saroy hayoti va epik syujetlar tarkibida tasvirlangan [2]. Bu yodgorliklar mahalliy badiiy an’ananing yunon-baqtriya, hind va eron ta’sirlari bilan uyg‘unlashuvini ko‘rsatadi.

3. Sharq miniatyurasi: she’riy-ramziy talqin.O‘rta asrlar Sharq miniatyurasida ayol obrazi, asosan, badiiy adabiyot – “Xamsa” dostonlari va boshqa asarlar syujetlari orqali namoyon bo‘ladi. Layli, Shirin kabi qahramonlar tasvirida shaxsiy portret o‘xshashligidan ko‘ra she’riy ideal, nafosat va ma’naviy poklik birinchi o‘ringa chiqadi. Kamoliddin Behzod va uning maktabi miniatyuralarida ayol qiyofalari kompozitsiyaning rang uyg‘unligi va ritmik tuzilishiga bo‘ysundirilgan holda, nozik va ramziy tarzda talqin etilgan [2; 4]. Ushbu an’ana keyinchalik XX asr o‘zbek rassomlari, xususan Ch.Ahmarov ijodida yangicha hayot topdi.

4. Uyg‘onish davri: gumanistik portret. Uyg‘onish davri o‘rta asrlar san’atidagi shartlilik va asketizm o‘rniga inson shaxsining qadr-qimmatini markazga qo‘ydi.

San’atda uyg‘un va mukammal shaxs ideali shakllandi, ayol obrazi esa ilohiylik va dunyoviy go‘zallikni birlashtiruvchi timsolga aylandi [5].

Bu davrning eng yuksak yutuqlaridan biri Leonardo da Vinchining “Mona Liza” (“Djokonda”, taxm. 1503–1519 yy., Luvr, Parij) asaridir. Rassom qo‘llagan “sfumato” – shakl chegaralarini yorug‘-soya orqali yumshoq eritish usuli yuz ifodasida o‘ziga xos noaniqlik va ko‘p ma’nolilik paydo qiladi. Mashhur nimtabassum tomoshabin kayfiyati va yoritilishiga qarab turlicha qabul qilinadi; bu esa obrazga ichki ziddiyat va sirlilik bag‘ishlaydi. Portretda davr axloqiy va estetik idealini mujassam etgan, ichki dunyosi boy, o‘ziga ishongan shaxs namoyon bo‘ladi. Dj.Vazari ushbu asarni tabiatni taqlid qilishning eng yuksak namunasi sifatida baholagan [12].

Rafaelning “Sikstin madonnasi” (1512–1513 yy., Qadimiy ustalar galereyasi, Drezden) esa onalik mavzusining jahon san’atidagi eng yuksak talqinlaridan biridir. Bulutlar uzra chaqalog‘ini bag‘riga bosib odimlayotgan Madonnaning jiddiy va tashvishli nigohida farzandi taqdiridagi sinovlarni oldindan sezish ifodalangan. Asardagi go‘zallik tashqi latofat bilangina emas, balki chuqur ma’naviy mazmun bilan uyg‘unlashgani tufayli betakrorlik kasb etadi.

5. XX asr: avangard va obrazning deformatsiyasi

XX asr boshida paydo bo‘lgan kubizm, futurizm, ekspressionizm va abstrakt san’at kabi oqimlar ayol obrazini an’anaviy idealdan uzoqlashtirib, uni shakl, rang va harakatga oid badiiy izlanishlar ob’yektiga aylantirdi. P.Pikassoning “Avinonlik qizlar” (1907) asari bu burilishning ramziy nuqtasi hisoblanadi: unda ayol qiyofasi geometrik shakllarga ajratilib, klassik go‘zallik me’yorlari ongli ravishda rad etiladi. Jahon urushlari, ijtimoiy larzalar va dunyoni yangicha idrok etishga intilish rassomlar ijodida ichki notinchlik va ziddiyat kayfiyatini kuchaytirdi.

Shu bilan birga, avangard izlanishlari klassik an'anani butunlay siqib chiqarmadi: realistik va neoklassik yo'nalishlar XX asr davomida ham rivojlanishda davom etdi. J.Bergerning ta'kidlashicha, Yevropa san'atida ayol uzoq vaqt "kuzatiluvchi" ob'yekt sifatida tasvirlangan [7]; L.Noxlin va G.Pollok esa ayol rassomlarning san'at tarixidagi o'rnini qayta baholash zaruratini asoslab berdi [8; 9]. Bu qarashlar ayol obrazini faqat tasvir ob'yekti sifatida emas, balki mualliflik va ijtimoiy mavqe nuqtai nazaridan ham tahlil qilish imkonini beradi.

6. O'zbek rangtasvirida ayol va onalik mavzusi

Ayol obrazini yaratish o'zbek rangtasvirining eng kuchli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. XX asrda shakllangan realistik maktab A.Abdullayev, R.Ahmedov, Ch.Ahmarov, R.Choriyev, J.Umarbekov, B.Jalolov, A.Mirzayev, S.Abdullayev, A.Ikromjonov, S.Rahmatov, T.Oganesov, V.Burmakin kabi ustalarni yetishtirdi [3; 4]. O'zbek ayollarining hayoti va yangi ijtimoiy mavqei Z.Kovalevskaya, Ye.Korovay kabi rassomlarning asarlarida ham keng aks etgan [3].

Abdulhaq Abdullayev (1918–1985) ijodida portret janri yetakchi o'rin tutadi. Uning "Ona" portreti jahon klassik san'ati an'analariga tayangan holda yaratilgan. O'yga cho'mgan onaning siymosida hayot va o'lim, yorug'lik va zulmat haqidagi mushohadalar gavdalanadi; rassom insonga hayot ato etgan onaning oliyjanob qiyofasini umumbashariy darajaga ko'taradi. "Buvi bilan nevara" asarida esa keksa onaga xos donolik, ulug'vorlik va mashaqqatli hayot yo'lidan orttirilgan ma'naviy boylik ifodalangan.

Tasviriy san'atda onalik mavzusi mangu axloqiy mazmunga ega. Ona insonga ezgulik va yomonlik haqidagi ilk tushunchalarni beradi, ona tili orqali milliy urf-odatlar, an'analar va madaniyat asoslari avloddan-avlodga o'tadi. Shu bois onalik

mavzusi har bir xalqning milliy xarakterini ochib beruvchi mavzulardan biri hisoblanadi.

Rahim Ahmedov (1921–2008) ijodida ijtimoiy mavzu, hissiy-ruhiy holat va naturaga yondashuv uslubi milliy madaniy muhit bilan uzviy bog‘liq. Uning “Tong. Onalik” asari borliqni shoirona idrok etishning yorqin namunasidir: musaffo tong, go‘dagini emizayotgan ayol, qishloq manzarasi – bularning barchasi hayot tantanasi sifatida talqin qilinadi. “Jizzaxlik ayol”, “Nigina” kabi asarlarida epik kenglik va psixologik teranlikka erishgan rassom oddiy insonlar qiyofasida ma’naviy poklik va yuksak qadriyatlarni ifodalaydi.

Chingiz Ahmarov (1912–1995) Sharq miniatyurasi an’analarini monumental rangtasvir bilan uyg‘unlashtirib, ayol go‘zalligini ideallashtirilgan, nafis va lirik obrazlarda tasvirlagan. Uning asarlaridagi ayol qiyofalari – cho‘ziq nisbatlar, nozik harakatlar va ifodali nigohlar – miniatyura san’atidagi she’riy idealning zamonaviy davomidir [3].

Ro‘zi Choriyev (1931–2004) ijodida portret janri muhim o‘rin egallaydi. “Sut sog‘uvchi”, “Surxondaryo madonnasi”, “Kelin”, “Sayrob go‘zali” asarlarida rassom oddiy qishloq ayollarining ma’naviy-axloqiy kechinmalari va hayotga falsafiy munosabatini ochib beradi. “Surxondaryo madonnasi” nomining o‘ziyoq Uyg‘onish davri onalik ikonografiyasining milliy zaminda qayta anglanganini ko‘rsatadi.

Mustaqillik yillarida va ayniqsa so‘nggi o‘n yillikda o‘zbek rassomlari ayol obrazini talqin qilishda yangi tasvir vositalari va kontseptual yondashuvlarga murojaat qilmoqda. O‘zbekistonning 2024 yilda Venetsiya biyennalesida ilk bor milliy pavilon bilan ishtirok etishi va 2025 yilda Buxoro biyennalesining o‘tkazilishi milliy san’atning xalqaro muloqotga faol kirishayotganidan dalolat beradi. Bu jarayonda ayol rassomlarning ijodiy ovozi ham tobora kuchayib bormoqda.

O‘tkazilgan tahlil ayol obrazi talqinida tarixan shakllangan uchta asosiy tipologik modelni ajratish imkonini beradi:

1) **sakral-ramziy model** – ayol tabiat kuchlari, hosildorlik va ilohiylik timsoli sifatida talqin qilinadi (ibtidoiy davr, Qadimgi Misr, Markaziy Osiyoning qadimiy yodgorliklari);

2) **ideal-estetik model** – ayol go‘zallik, garmoniya va ma’naviy mukammallik idealini ifodalaydi (antik san’at, Sharq miniatyurasi, Uyg‘onish davri, Ch.Ahmarov ijodi);

3) **psixologik-ijtimoiy model** – ayol muayyan ichki dunyoga, ijtimoiy o‘ringa va tarixiy taqdirga ega shaxs sifatida tasvirlanadi (Uyg‘onish portretining ayrim namunalari, XX asr realizmi, A.Abdullayev, R.Ahmedov, R.Choriyev ijodi).

O‘zbek rangtasvirining o‘ziga xosligi shundaki, u mazkur modellarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymay, uyg‘unlashtiradi: onalik mavzusida sakral ma’no (“Madonna” ikonografiyasi), miniatyuradan kelgan ideal-estetik tamoyil va realistik maktabga xos psixologik teranlik birlashadi. Bu holat milliy badiiy tafakkurning jahon san’ati tajribasini o‘zlashtirib, uni mahalliy qadriyatlar asosida qayta anglash qobiliyatini ko‘rsatadi.

XULOSA. Ayol obrazi tasviriy san’at tarixida har bir davrning dunyoqarashi, estetik ideali va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi markaziy mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Ibtidoiy davrdagi hosildorlik ramzidan antik ilohiy idealga, miniatyuradagi she’riy timsoldan Uyg‘onish davridagi gumanistik portretga, XX asr avangardidagi deformatsiyadan zamonaviy kontseptual izlanishlarga qadar bo‘lgan yo‘l ayol obrazining doimiy yangilanib borishini ko‘rsatadi.

O‘zbek rangtasvirida ayol va onalik mavzusi jahon klassik san’ati an’analari va milliy badiiy meros uyg‘unligida rivojlandi. A.Abdullayev, R.Ahmedov, Ch.Ahmarov, R.Choriyev kabi ustalar ijodida ayol obrazi milliy xarakter, ma’naviy poklik va hayot davomiyligining timsoliga aylandi.

Tadqiqot natijalari san’atshunoslik va tasviriy san’at ta’limida – “San’at tarixi”, “Rangtasvir”, “Chizmatasvir” fanlarini o‘qitishda, shuningdek o‘zbek rangtasvirini gender va ikonografik yondashuvlar asosida kelgusida tadqiq etishda foydalanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 02.09.2019 y., O‘RQ-562-son.
2. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана с древнейших времён до середины девятнадцатого века. – М.: Искусство, 1965.
3. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. – Ташкент, 2004.
4. Хакимов А.А. Искусство Узбекистана: история и современность. – Ташкент: SAN'AT, 2010.
5. Гомбрих Э. История искусства. – М.: АСТ, 1998.
6. Clark K. The Nude: A Study in Ideal Form. – New York: Pantheon Books, 1956.
7. Berger J. Ways of Seeing. – London: BBC; Penguin Books, 1972.
8. Nochlin L. Why Have There Been No Great Women Artists? // ARTnews. – 1971. – Vol. 69, No. 9. – P. 22–39, 67–71.

9. Pollock G. Vision and Difference: Femininity, Feminism and the Histories of Art. – London: Routledge, 1988.

10. Gimbutas M. The Language of the Goddess. – San Francisco: Harper & Row, 1989.

11. Panofsky E. Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance. – New York: Oxford University Press, 1939.

12. Vasari G. Le vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori. – Firenze, 1550.